

VILLE LOUEKARI

Ideoiden sota

**Maaliskuussa 2023 järjestetty online-konferenssi ”What Good is Philosophy?”
kysyi, miten filosofia voi edistää yhteistä hyvää Ukrainan sodan kontekstissa.**

” Mitä filosofialle on annettavaa asialle X” -tyyliset keskustelut voivat helposti jäädä pinta-puolisiksi. Kysymyksenasetteluun voi sisältyä ennako-oletuksia filosofian luonteesta (esimerkiksi lähinnä käsiteanalyysina) tai se voi rajata filosofian jo ennalta asialle ulkopuoliseksi. On myös helppoa olla ottamatta kantaa konkreettisiin poliittisiin kysymyksiin esimerkiksi Natosta tai aseavusta, jos kommentoi asiaa näennäisen nöyrästi ”vain filosofina”.

Filosofit ovat käyneet keskenään debattia Ukrainan sodasta kansainvälisesti ja Suomessa. Keskustelua on käyty erityisesti pasifismista, militarismista ja imperialismista. On syntynyt poliittisia jakolinjoja ja vanhoja on tuotu näkyviin. Konfliktin oikeasta kehystämisestä ovat keskustelleet esimerkiksi Christoph Menke ja Étienne Balibar.¹ Slavoj Žižek on puoltanut vahvaa Natoa ja Ukrainan puolustuksen välttämättömyyttä, kun taas Noam Chomsky on jakanut risuja Natolle ja Lännelle pasifismin nimissä. Suomessa Sami Pihlström, Sara Heinämaa, Leila Haaparanta ja Thomas Wallgren ovat keskustelleet militarismista ja ydinaseista.²

Konferenssin aloituspuheenvuorossa King’s College Londonin julkisen filosofian (*public philosophy*) tutkija Aaron Wendland sanoi, että emme tarvitse selvennystä Venäjän toimien moraalisuuteen tai ukrainalaisten moraalisuuteen tai rohkeuteen. Sen sijaan tarvitsemme selkeytystä siihen, kuinka oikeista vääryydet ja kuinka tehdä maailmasta jälleen turvallisempi. Käytännön tasolla konferenssijärjestäjät toivat esiin sen, että länsimaat ovat auttaneet maasta lähteneitä akateemisia ihmisiä, mutta tarpeeksi tukea ei ole annettu Ukrainassa pysyneille tutkijoille tai siviilielämän, tutkimuksen ja kulttuurin ylläpitämiseksi maassa sodankin aikana. Konferenssi keräsi rahaa Kiovan Mohyla-akatemiaan Centre for Civic Engagement -keskuksen perustamiselle.

Wendlandin ehdotus filosofian ja filosofien roolista Ukrainan sodan kontekstissa oli kiinnostava, vaikka mielestäni filosofeilla on myös toinen ominainen tehtävä: tuoda esiin, kuinka sota on jo (myös) filosofinen. Tämä näkyy vaikkapa Putinin argumenteissa sodan puolesta ja niiden juurissa, toisaalta vapaudessa ja pahuudessa, filosofisissa käsitteissä, jotka tulevat eloon sodan tapahtumien kautta.

Demokratia, vapautus ja valo

Konferenssin puheenvuorot olivat laaja-alaisia. Kanadalainen Jennifer Nagel toi esiin, kuinka Ukraina on pys-

tyntyn pitämään kansalaisyhteiskuntaa elossa maan sisällä ja kuinka tärkeää tämä on. Hän esitti myös, että filosofia ei ole itsessään demokraattista, koska sitä voi käyttää myös epädemokraattisiin päämääriin. Demokratian ylläpitäminen on ensisijaista, se mahdollistaa filosofian harjoittamisen. Filosofian poliittista luonnetta Nagel toi esiin toteamalla, että se on muiden ihmisten rationaalista vakuuttelua, ei vain omien totena pitämien ideoiden lausumista.

Quassim Cassam Warwickin yliopistosta puhui ”vapautuksen filosofiasta”. Latinalaisessa Amerikassa jotkut filosofit mieltävät itsensä vapautuksen filosofian edustajiksi viitaten vapautuksen teologiaan. Filosofian pitäisi olla merkityksellistä tässä maailmassa, sanoo Cassam. Kaikki filosofian haarat eivät välttämättä voi toimia vapautuksen puolesta, esimerkiksi fysiikan filosofia. Toinen kysymys on, voiko filosofialla olla vaikutusta. Cassamin mukaan se voi vaikuttaa kolmella tavalla: suoraan (Ranskan vallankumous, marxismi), yhteiskunnan läpäisevinä ideoina (esimerkiksi filosofi Miranda Frickerin käsite ”tiedollinen epäoikeudenmukaisuus”, jolla on ollut vaikutusta terveydenhuollon ja sosiaalityön suunnittelussa), tai voimaantumalla, jolloin filosofia tarjoaa paremman ymmärryksen kokemusmaailmastamme.

Ukrainalainen filosofi ja *Explaining Ukraine* -podcastin juontaja Volodymyr Yermolenko puhui valon ja pimeyden metaforista. Ajattelemme elävämme pimeitä aikoja, kuin pimeys olisi laskeutunut valoisaan maailmaan. Historiassa on myös aikoja, jolloin pimeys on otettu lähtökohdaksi ja valo poikkeukseksi. Barokissa ja romantiikassa pimeys oli normi, valo poikkeus. Chiaroscuro, vahvan kontrastin kirkkaimman valon ja tummimman pimeyden välillä tekevä maalaustaide, viestii, että aloitamme aina pimeydestä. Benjaminille totuus on valon kaltainen harvinaisuus. Se on salamankaltainen (*blitzhaft*), aivan kuin chiaroscuroon valaiseva välähdys. Ajatuksen pimeydestä tiedollisena ja kokemuksellisenä lähtökohdana voi palauttaa Descartesin meitä harhauttavaan demoniin.

Yermolenko viittasi yhdysvaltalaiseen historioitsijaan Timothy Snyderiin, jonka mukaan yksi sodan syistä oli huonot ideat. Siis sekä huonolaatuiset että normatiivisesti väävät ideat, kuten että Venäjä on imperiumi, jonka täytyy laajentua tai että Ukrainaa ei ole todellisuudessa olemassa. Ideoiden vaarallisuutta ei huomata, sanoi Yermolenko, ja ideat saavat pysyvyyttä ideologioissa. Huonon

”Vapautta on alettu ajatella paradoksaalisesti vääjäämättömyyden harson lävitse ja olemme unohtaneet kamppailla, vaikka juuri se on oleellinen osa vapautta. Vapauden lihaksen surkastuminen oli syynä siihen, miksi niin moni oletti Zelenskyin pakenevan.”

idean vaarallisuutta voi mielestäni nähdä tällä hetkellä Yhdysvalloissa konservatiivien ajatuksessa, että drag-kulttuuri on vaarallista. Tiedollisesti väärät uskomukset dragista yhdistyvät vähemmistöille vihamielisiin asenteisiin ja tuloksena on ihmisoikeusvastaista politiikkaa, joka helposti muuttuu väkivallaksi.

Kamppailua tulee käydä siis myös ideoiden tasolla, osoittaa ideat huonoiksi ei vain normatiivisesti vaan historiallisesti ja faktojen tasolla. Yermolenko muistutti, että pimeät ajat voivat myös tuoda hyviä tosia ideoita pöytään. Sota paljastaa, kuinka historiassa ei ole välttämätöntä kehityskulkua. Elämä ja kuolema, pahuus ja hyvyys, tulevat luokse ja pakottavat ajattelemaan. Elämällä ilman vapautta ei ole merkitystä, ovat monet ukrainalaiset huomanneet: fyysisen elämän lisäksi on toinen elämä, joka eletään arvokkuuden kautta. Yermolenko totesi, että kuolema ei enää ole metafora, johon moderniteetin, kulttuurin ja vastaavien kuolemasta puhuneet ovat tottuneet, vaan läsnä joka päivä. Pahuus ei ole vain banaalia, vaan se alkaa elää omaa elämäänsä, jos sitä ei rankaista. Pahuus nauttii omasta totuudestaan, omasta roolistaan ja omasta vapaudestaan. Se ajattelee itseään tuomarina, ei tappajana, sanoi Yermolenko, ja muistutti Putinin taustasta KGB:ssä, nimenomaan lain ylittävien tappojen maailmassa.

Yksi idea, joka herää eloon pimeydessä, on myös riippuvuus toisista – maailmassa, jossa olemme tottuneet siihen, että kaiken voi ja kaikki pitää tehdä itse. Ilman muita pisaroita ei ole merta, lausui Yermolenko.

Irlantilainen Philip Pettit, jonka kirja *Republicanism: A Theory of Freedom and Government* (1997) vaikutti Espanjassa José Luis Rodríguez Zapateron vasemmistohallitusten (2004–2011) ohjelmiin, puhui tasavaltaisuudesta ideana ja käytäntönä. Pettitin kokemus

pääministerin neuvonantajana on kiinnostava esimerkki poliittisen filosofian kääntämisestä filosofiaan politiikassa. Pääministeri Zapatero pyysi Pettitiä tarkistamaan hallitusohjelman tasavaltaisuuden tason ja otti hallituksen sloganiksi *no-dominación*. Ylivallan vastaisuus toimi periaatteena yhteiskunnassa, perheen sisällä ja työpaikalla.

Samaan herrattomuuden (*non-domination*) teemaan liittyi yhdysvaltalaisen Elizabeth Andersonin esitys. Andersonin kirja *Private Government: How Employers Rule Our Lives (and Why We Don't Talk about It)* (2017) kysyy, miksi hyväksymme työpaikalla työnantajan mieloikkujen alla toimimisen, vaikka emme sietäisi moista työpaikan ulkopuolella ja vaikka valtion tekemänä samanlainen vallankäyttö saisi barrikadeille. Pettitin ja Andersonin puheenvuorot ovat mielestäni tärkeitä, sillä dominoivan vallan vastustus on periaate, joka voi yhdistää Ukrainan puolustussodan muihin samantyyppisiin kamppailuihin maailmalla, kuten Palestiinaan. Olisin toivonut enemmän puheenvuoroja myös imperialismista, sillä myös sen vastustaminen yhdistää monia.

Zelenskyin valinta

Sotaa koskevissa keskusteluissa paljon viitattu yhdysvaltalainen historioitsija Timothy Snyder piti esityksensä kamppailusta ja vapaudesta. Snyder analysoi yhtä lausetta: ”Presidentti on täällä”, jonka Zelenskyi sanoi kuvaamallaan videolla 22. helmikuuta pian sodan alettua, venäläisten levittäessä huhua, että hän oli paennut Kiovasta. Snyder haastoi esityksessään ajatuksiamme sananvapaudesta, sanoen että sitä ajatellaan liikaa rajojen kautta: vapaus saada sanoa mahdollisimman rajoittamattomasti. Sananvapautta pitäisi ajatella puheaktina:

se on totuuden puhumista valtaa vastaan. Tähän traditioon Snyder asetti myös Zelenskyin sanat. Oikeaan sananvapauteen liittyy kehollinen, omistautunut puheakti ja valtaa vastaan olevana tietty riski. Snyder erottaakin vapaan puheen (*free speech*) ja sananvapauden (*freedom of speech*), argumentoiden jälkimmäisen puolesta. Vapaa puhe on halpaa ja sitä tuottavat myös algoritmit, joilla ei ole omaatuntoa tai mitään riskeerattavaa. Sananvapaus taas olettaa toimijuuden ja positiivisen vapauden.

Miksi niin monet uskoivat sodan alettua, että Zelenskyi pakenisi Kiovaan? Snyderin mukaan taustalla oli laajasti jaettu vääristynyt käsitys vapaudesta. Vääristynyt vapauden kuva liittyy siihen mitä Snyder on kutsunut ”vääjäämättömyyden politiikaksi”: Neuvostoliiton hajoamista seuranneen ajattelutavan mukaan mikään ei enää radikaalisti muutu vaan valumme kohti vapautta ja demokratiaa, kaikkialla ja kaikissa tapauksissa, jonkin vahvemman olennon, kuten kapitalismin, suojaamina. Vapautta on alettu ajatella paradoksaalisesti vääjäämättömyyden harson lävitse ja olemme unohtaneet kamppailla, vaikka juuri se on oleellinen osa vapautta. Vapauden lihaksen surkastuminen oli synnä siihen, miksi niin moni oletti Zelenskyin pakenevan, sillä jos vapauden ymmärtään olevan jonkin isomman voiman takaama, tuon voiman kääntyessä meitä vastaan, emme voi loogisesti kuin paeta.

Kun Zelenskyi jäikin, se jakoi ihmiset kyynisiin ja hämmästyneisiin. Kumpikaan reaktio ei tavoita jäämisen merkitystä, Snyder esitti. Kumpikaan ei näe vapauden ja riskinottamisen yhteyttä. Todellinen vapaus voi tuntua subjektille itselleen välttämättömyydeltä: Zelenskyi kuvasi päätöstään jollain syvällä tasolla välttämättömäksi. Olisi harhaanjohtavaa sanoa, että Zelenskyi jäi, koska hän halusi. Tämä välttämättömyyden tunne ei ole sattumanvarainen. Se on tulosta elämänmittaisesta arvojen kanssa painimisesta, toiminnasta ja pohdiskelusta. Snyderin mielestä vapautta ajatellaan teoreettisesti liikaa abstraktioiden ja kuviteltujen dilemموjen kautta, eikä tarpeeksi jonain, joka rakentuu ihmiselämän aikana ja joka on ihmisen moraalisen persoonan rakentumisen tuotosta.

Vapaus ei ole myöskään valinta, joka täytyy tehdä turvallisuuden kustannuksella, kuten etenkin Yhdysvalloissa on totuttu ajattelemaan syyskuun yhdeksännen päivän terrori-iskujen jälkeen. Vapaus ja turvallisuus oikein ajateltuna kulkevat yleensä yhdessä. Ukrainan vapautta hakeva puolustussota on lisännyt maailman turvallisuutta, ei vähentänyt sitä. Ukrainan tapauksessa, Snyder päätti esityksen, filosofit voisivat oppia ajattelemaan paremmin yrittämällä ajatella ukrainalaisten *rinnalla*. Vapauden käsitteen osalta hän demonstroi sen mainiosti.

Ikuinen rauha ja väliaikainen pahuus

Kriittistä teoriaa edustava turkkilais-amerikkalainen Seyla Benhabib puhui Kantin *Ikuisesta Raubasta* ja tuomitsi Putinin imperialismin. Kant, joka eli absolutismin ajalla, esitti että tasavaltalainen konstitutionalismi olisi paras valtiomuoto vapauden kannalta mutta myös eh-

käisisi sotia. Ajatus tunnetaan nykyään demokratian rauhateorian, jonka mukaan demokratiat eivät sodi keskenään. Benhabibin mukaan kylmän sodan jälkeisessä, moninapaisessa maailmassa, demokraattiset maatkin soivat, mutta sijaisotaa (*proxy war*). Benhabib muistutti myös Kantin periaatteesta, jonka mukaan sodassa ei tule hyväksyä mitään sellaista, mikä tekee sodanjälkeisen rauhan mahdottomaksi ja johtaa koston kierteseen.

Snyderin ajatuksen, että filosofia voi oppia sodan kokeneilta, yhtyi myös Ukrainaan jäänyt sosiologi Mychailo Wynnycky. Hän puhui pahuuden ongelmasta tai ”arvoituksesta”. Pahuus muuttuu sodan keskellä eläväksi. Wynnycky kertoi, kuinka hänen perheensä oppi tunnistamaan 155 millimetrin haupitsin ja raketinjärjestelmän erilaiset äänet Ukrainan yössä.

Venäjän armeija on tehnyt kymmeniä tuhansia sotarikoksia. Mikä on tämän pahuuden luonne, kysyi Wynnycky. Onko tämä pahuus hyvän puutetta, kuten pitkä traditio filosofiassa ajattelee – siis tila, joka on korjattavissa? Jos pahuus on hyvän puutetta, jokaisessa konfliktissa kukaan osapuolista ei ole täysin hyvä tai paha, ja kummallakin on parannettavaa. Täytyy siis nähdä, kuinka Venäjän toimissa on jotain hyvää ja Ukrainan jotain paha. Wynnycky esitti, että tällaisen lopputuleman välttämiseksi täytyy rakentaa uudelleen kansainvälisten instituutioiden perusta. Niiden tehtävä ei voi olla vain tasapainon etsiminen, vian löytäminen kummastakin osapuolista ja kummankin virheiden korjaaminen.

Ratkaisu ei voi olla myöskään venäläisten dehumanisointi ja puhe örkeistä. Wynnycky ehdotti pahuuden uudelleen ajattelemista: pahuudella on jonkinlainen itsenäinen pysyvyys ja toimijuus. Sillä on kollektiivinen olemus, joka ei palaudu vain yksilöihin, samalla tavalla kuin vallankumoukset ovat jotain ihmisjoukkoa suurempaa. Tämä tarkoittaa, että kun paha on tuhottu, venäläiset ja ukrainalaiset voivat jatkaa rauhanomaista eloa. Pahan poistamiseen ei riitä yksilöiden korjaaminen ja rankaisu. Ilman pahuuden uudelleenajattelua rauhan aika, joka on joskus tulossa, ei voi olla todellinen rauha. Se on nopeasti rikkoutuva illuusio. Ajattelun ja käytännön tulee kohdata: sodassa tulee olla kyse samaan aikaan pahan tuhoamisesta ja sen uudelleen ajattelemisesta.

Viitteet & Kirjallisuus

- 1 Etienne Balibar, Lieber Christoph, lieber Etienne.... *Philosophie Magazin*. Verkossa: philomag.de/artikel/lieber-christoph-lieber-etienne
- 2 Haaparanta, Leila & Heinämaa, Sara, Sodan ja rauhan moodit: huomioita militarisoitumisen ”logiikasta”. *Etiikasta.fi* 20.3.2023. Verkossa: etiikka.fi/sodan-ja-rauhan-moodit-huomioita-militarisoinnista-logiikasta. Pihlström, Sami, Ydinpelotteen etiikasta. *Etiikasta.fi* 23.2.2023. Verkossa: etiikka.fi/ydinpelotteen-etiikasta. Wallgren, Thomas, Natoon liittyminen olisi väärin. *Etiikasta.fi* 23.2.2023. Verkossa: etiikka.fi/natoon-liittyminen-olisi-vaarin.